

MEMLÛK KIPÇAKÇASIYLA YAZILMIŞ ESERLERDE KELİME BAŞINDA D-
ÜNSÜZÜ

Prof. Dr. Can ÖZGÜR*

ÖZ

Memlûk Kıpçakçası Türkoloji literatüründe 13. yüzyılın ortalarından 15. yüzyılın başlarına kadar Mısır ve Suriye’de yazılmış eserler için kullanılan bir kavramdır. Bu lehçeyle yazılmış eserler tam bir bütünlük içinde değildir. Karışık lehçe özellikleri (Harezmi-Kıpçak-Oğuz) söz konusudur. Buna paralel olarak Memlûk Kıpçakçasında kelime başında t- ve d- ile yazılmış kelimeler, karşılıklı olarak bir araya getirilip incelenmektedir. Bununla ilgili asıl Memlûk Kıpçakçası eserleri ve iki dilli olarak yazılmış sözlük-gramerler taranmıştır.

Anahtar Kelimeler: Memlûk Kıpçakçası, karışık dil özellikleri, t-: d- ünsüzü.

D- CONSONANT IN THE TEXTS WRITTEN IN MAMELUKE KIPCHAK

ABSTRACT

The term of “Mameluke Kipchak” is used for the texts which were written in Egypt and Syria from 13. century until the beginnings of the 15.century. These texts which were written in this dialect don’t demonstrate a unity. There exists mixed features of dialects (Khwarezm-Kipchak-Oghuz dialects). Concordantly the words which begins with t- and d-, will be analyzed by gathering these material. In relation to that the dictionaries and grammars which were written diglotly in main Mameluke Kipchak have been scanned.

Keywords: Mameluke Kipchak, mixed dialect features, initial t-: d- consonants.

1. Giriş

13. yüzyılın ortalarından 16. yüzyılın başlarına kadar Mısır ve Suriye’de yönetici ve asker sınıfının konuştuğu yazdığı Türkçey Memlûk Kıpçakçası denilmektedir. Bu lehçeyle yazılmış eserler dil bakımından tam bir bütünlük göstermezler. Eserlerin içinde az veya çok (Harezmi-Oğuz-Kıpçak) dil özellikleri karışık hâlde bulunur. Dolayısıyla Memlûk Kıpçakçasıyla yazılmış eserler Türk dili tarihinde önemli bir yere sahiptir. Memlûk Kıpçakçasıyla yazılmış eserler içerisinde en önemlileri Asıl Memlûk Kıpçakçasıyla yazılmış olanlardır: *Gülistan Tercümesi* (GT), *Baytaratü’l-Vâzih* (BV) İstanbul yazması, *İrşâdü’l-Mülûk ve’s-Selâtin* (İM) ve *Münyetü’l-Guzât* (MG) (Eckmann 1996: 53, 68). Bunların yanında iki dilli olarak yazılmış sözlük ve gramerler de kıymetli dil yadigârlarıdır: *Kitâbü’l-İdrâk li Lisâni’l-Etrâk* (Kİ), *Kitâb-ı Mecmû’u Tercümân-ı Türkî ve ‘Acemî ve Moğolî* (T), *Et-Tuhfetü’z-Zekiyye fi’l-Luğati’t-Türkiyye* (TZ), *El-Kavânînu’l-Küllîye li Żabti’l-Luğati’t-Türkiyye* (KK) ve *Ed-Durretü’l-Mudîa fi’l-Luğati’t-Türkiyye* (DM).

Eski Anadolu Türkçesinin dışında diğer tarihî Türk lehçeleri kelime başında t-d meselesinde t- tarafındadır. Yalnız bu konuda karışık lehçe özelliklerini yansıtmaları bakımından Memlûk Kıpçakçasında hem t- hem d-’li örnekler söz konusudur. Bu durum 13. yüzyıldan sonra ortaya çıkan Batı Türkçesinde de olan bir hadisedir.

* Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fak, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, kipcakistan@hotmail.com

Bu çalışmada Memlûk Kıpçak sahasında yazılmış eserler kelime başında *d-* ünsüzünü bulundurma, ikili şekiller *t-'li d-'li* örneklerin olup olmaması bakımından ele alınıp incelenmektedir.

İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâfîn'de d-

Tegül kelimesinin degül şeklinde geçen örnekleri vardır. Bunun dışında birkaç kelimedede daha *d-'li* şekiller vardır: *di-*, *de-*, *delü*, *digi*, *delülik*: *delülük*, *diyil-*

GT'de d-

Özellikle çok kullanılan kelimelerde görülür: *dağı* (birçok örnek), *degül* (birçok örnek): *dögül*, *diñle-*: *tıñlan-*, *dört*: *tört*, *dur-tur-*, *dudak* (yalnız *d-*), *di-* (birçok örnek): *ayt-*, *dağı* (tüm örnekler s. 240-245).

BV'de d-

de "dahi", *degül*, *deng*, *de-* (1 tane): *di-* ~ *ti-* (diğer tüm örnekler), *diken*, *dil*, *diñlendür-*, *dir-*, *dudak*, *dur-*, *dutul-*, *degül* (s. 167-169).

MG'de d-

MG'de kelime başında *d-'li* 3 kelime geçmektedir: *dögül* (17 tane): *tögül* (1 tane), *dört* (1 tane): *tört* (diğer tüm örnekler), *dur-* (1 tane): *tur-* (diğer tüm örnekler) (s. 176, 302).

Kİ'de d-

deke: *teke*, *daş*: *taş*, *dang*: *tan* "şaşkınlık", *dangla-*: *tanla-* "şaşmak", *delik*: *telük*, *depe*: *tepe*, *depren-*: *tepren-*, *dep-*: *tep-*, *dezek*: *tezek*, *dik-tik-*, *dil:til*, *dile-tile-*, *dilençi:tilençi*, *dilkü*: *tilkü*, *direk*: *tirek*, *diz*: *tiz*, *tın*: *dın*, *doğ-toğ-*, *döz-*: *töz-*, *dumlu*: *tumlu* "soğuk", *durur*: *turur*, *düken-*: *tüken-*, *dümen*: *tümen*, *dün*: *tün*, *düş-tüş-*, *dütün*: *tütün* "duman", *düzel-*: *tüzel-* (s. 33-37, 101-110).

DM'de d-

damar, *darı*, *deg-*, *demren*, *demür*, *demürçi*, *demür kömlek*, *dere*, *derin*, *deve*, *deve kuşu*, *diñç*, *dırğak* "tırnak", *dilim*, *dip*, *dirler*, *diz*, *don*, *dört*, *dumşuk* "kuş gagası", *duvār*: *duvār*, *düdük* (s. 82-85).

TZ'de d-

dağı, *dağıl-*, *doğuz*, *danır-* "şaşakalmak", *dardağan bol-*: *dardaganla-* "ufalanmak, darmadağın olmak", *daş*, *davar*: *dıvar*, *de-*: *di-*, *dede*, *degirmi*, *değiş-* (T): *deyiş-*, *degme* (T): *time* (T), *degrin-*: *degirmi* olmak, *değşir-*, *degül* (T): *tüyül*, *degzin-* "çevirilmek", *depe*, *der-*, *deri*, *deşil-*, *dev*: *div*, *devlengeç*: *tevlüğeç*, *dık*: *tık*, *dik-*, *dılmaç*: *tılmaç*: *tilmaç*, *dinsiz*, *diril-*: *tiril-*, *diş*: *tiş*, *dog-*, *dok-*, *don* "kadın aybaşı", *dög-*: *tög-*: *töy-*, *dört*, *dörktül*: *dördül*, *dudag*, *duva* "iki yaşında öküz yavrusu", *durı*, *düdük*, *dügme* (T): *tüyme*, *dügün*, *tümri*: *dümbelek*, *düdük*, *dürük*: *türük* "el gün, halk", *dürüt-* (s. 163-166).

KK'de d-

daban, dağı, de-, degin, deginçe, degül, dere, deve, devekuş, devingeç “çaylak kuşu”, dinli, doldur-: toltur-, doñuz, doñuzlan kırtı “bok böceği”, dört, dudag (s. 107-108).

T'de d-

dağı, dağık: daguk (T) “tavuk”, de-, degin, deglükeç “çaylak türünden kuş”, deşür-, demür, dıldağ “delil”, dıldağla- “delil getir-”, dil, dir-, dirdük “tezgah”, diş- “bakireliği gidermek”, dokı- “vurmak”, doz, dozat-, döğ-, döğüç “sarımsak havanı”, dön-, döndürü koymak “yerine koymak”, dönen “dört yaşında at”, dört, döş, döz-, dudak (Trkm), dumşuk, düdük, düdükçi, dürt, dürüş- “çalışmak”, düş “öğle” (s. 102-103).

Sonuç

Kelime başında d- ile ilgili topladığımız malzemeye göre netice olarak şunları söyleyebiliriz:

1. Asıl Memlûk Kıpçakçasıyla yazılmış GT'de İM ve BV'ye göre kelime başında

daha çok d- ile geçen örnek bulunmaktadır. Buna göre GT'nin daha çok Oğuzca unsur taşıdığı söylenebilir. MG'de ise yalnız 3 kelime d- ile geçmektedir: di- (birçok örnek): ayt-, dağı (tüm örnekler), degül (birçok örnek). Bu MG'nin asıl Kıpçak dil özelliklerini daha çok yansıttığını göstermektedir.

2. Dört metinde ikili geçen kelimeler GT'de daha fazladır. Bu da bize karışık dil

özellikleri bakımından GT'nin daha ileride olduğunu yansıtmaktadır.

3. Dört eserde ikili kullanımlar şu şekildedir:

İM: delülük: delülük

GT: degül (diğer tüm örnekler): döğül, diñle-: tıñlan-, dört: tört, dur-: tur-, di- (birçok örnek): ayt-

BV: de- (1 tane): di-: ti- (diğer tüm örnekler)

MG: dört: tört (diğer tüm örnekler), döğül: töğül (1 tane), dur-: tur- (1 tane)

4. MG dışında üç eserde ortak geçen d-'li örnek: de-, di-, ti- şekilleridir.

GT ve BV'de ortak geçen şekiller: degül, dudak, di-, dur-.

MG, GT, BV'de ortak geçen kelime: yalnız dur-

Memlûk Kıpçak sahasında yazılmış sözlük-gramerlerde kelime başında d- ile ilgili de şunları ifade edebiliriz:

1. Kelime başında d- ile geçen kelimeler çoğunlukla ince sıradan olanlardır.

2. KÍ'de 26 kadar örnek kelime başında d- ile geçen kelimelerdir. Bunların hemen hemen hepsinin t- ile geçen şekilleri de vardır: dil: til, dile-: tile-, dilkü: tilkü gibi.

3. TZ'de 50 civarında kelime d- ile geçmektedir. Bunların bazılarında Türkmençe lehçe kaydı vardır: degme, time, degül, düğme, değiş- gibi. Bazılarının

eşdeğer karşılıkları vardır: degme: tigma, de-: di-, dev: div, dörtlük: dördül, düğme: tüyme gibi.

Bunlardan t-'li eşdeğer karşılığı olan kelimeler: tuvar, tüyül, tevlüğeç, tık, tilmaç, tilmaç, tiril-, tiş, tög-, töy, tüyme, tümri, türük kelimeleri olmak üzere 13 tanedir. Bu örnekler TZ'nin söz dağarcığı bakımından diğer sözcüklere göre daha çeşitli ve zengin olduğunu ortaya koymaktadır.

4. DM, KK, T'de bir iki istisna dışında t-'li örnek geçmemektedir. Bu bize üç sözlüğün daha çok Oğuzca özellik taşıdığını göstermektedir. İkili kullanımlar şu şekildedir:

DM: t-'li örnek yok, bütün kelimeler d- tarafındadır.

KK: doldur-: toltur-

T: İki kelimedede Türkmençe kayıt vardır: dagık: daguk (T) "tavuk", dudak (T).

KISALTMALAR VE KAYNAKÇA

BV: AĞAR, Mehmet Emin, (1986), *Baytaratü'l-Vâzih (İnceleme-Metin-İndeks)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

DM: TOPARLI, Recep, (2003), *Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l Lüğati't Türkiye*, Ankara: TDK Yay.

GT: KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi, (1989), *Gülistan Tercümesi*, Ankara: TDK Yay.

İM: TOPARLI, Recep, (1992), *İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin*, Ankara: TDK Yay.

Kİ: CAFEROĞLU, Ahmet, (1931), *Kitâb al-İdrâk li Lisan al Atrâk*. İstanbul: Evkaf Matbaası.

KK: TOPARLI, Recep - ÇÖGENLİ, M.Sadi - YANIK, Nevzat H., (1999), *El-Kavânînu'l-Küllîye li Zabtî'l-Lüğati'tTürkiyye*, Ankara: TDK Yay.

MG: UĞURLU, Mustafa, (1987), *Münyetü'l-Guzât*, Ankara:Kültür ve Turizm Bak. Yay.

T: TOPARLI, Recep - ÇÖGENLİ, M.Sadi - YANIK, Nevzat H., (2000), *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*, Ankara: TDK Yay.

TZ: ATALAY, Besim, (1945), *Et-Tuhfet- üz- Zekiyye fil-Lûgat -it- Türkiyye*. İstanbul: TDK Yay.